

SPRAWIEDLIWOŚĆ SPOŁECZNA W POLITYCE POLSKIEJ

REDAKCJA
WOJCIECH ARNDT
SERGIUSZ BOBER

AKADEMIA IGNATIANUM W KRAKOWIE
WYDAWNICTWO WAM

Kraków 2016

Spis treści

<i>Słowo wstępne</i>	7
RYSZARD STEMPOWSKI <i>O sprawiedliwości społecznej w polityce polskiej</i>	11
WIT PASIERBEK SJ <i>Koncepcje sprawiedliwości społecznej w myśli chrześcijańskiej</i>	37
ANNA KRZYNÓWEK-ARNDT <i>Liberalizm polityczny, komunitaryzm, personalizm – trzy wersje dociekań nad sprawiedliwością społeczną</i>	61
WOJCIECH ARNDT <i>Sprawiedliwość społeczna w Konstytucji RP</i>	83
ANDRZEJ MARIAN ŚWIĄTKOWSKI <i>Sprawiedliwość społeczna w aktach prawa</i>	103
WIESŁAW STAŚKIEWICZ <i>Sprawiedliwość społeczna w aktach prawa powszechnie obowiązującego</i>	129
JANUSZ TRZCIŃSKI <i>Sprawiedliwość społeczna w orzecznictwie Trybunału Konstytucyjnego i Naczelnego Sądu Administracyjnego. Zarys problematyki</i>	183
MIROŚLAW GRANAT <i>Ile sprawiedliwości w sprawiedliwości społecznej? Uwagi na tle orzecznictwa Trybunału Konstytucyjnego</i>	199
RADOSŁAW KOŁATEK <i>Sprawiedliwość społeczna jako postulat w prawie Unii Europejskiej</i>	225
RYSZARD KOWALSKI <i>Społeczna gospodarka rynkowa w Polsce – założenia a rzeczywistość</i>	239

KRZYSZTOF ŁABĘDŹ

Opinia publiczna w Polsce wobec zasady sprawiedliwości społecznej i jej realizacji

261

SERGIUSZ BOBER

*Ku globalnej sprawiedliwości społecznej w polityce zagranicznej?
Analiza wstępna przypadków meksykańskiego, polskiego oraz
południowoafrykańskiego*

277

O sprawiedliwości społecznej w polityce polskiej

„Sprawiedliwość społeczna” jest w polityce polskiej problemem marginalnym. Podobnie, jak w uprawianych w Polsce naukach społecznych i w dydaktyce – w nowym i reprezentatywnym dla tej dziedziny, pół tysiąca stron liczącym i podającym wiele ważnych wiadomości podręczniku akademickim polityki społecznej, znalazłem tylko jedno użycie terminu „sprawiedliwość społeczna”, zastosowanego dla podkreślenia „deklaratywności” art. 2 konstytucji 1997 r. W dyskursie publicznym częściej daje się wyczuć istnienie rozpowszechnionej postawy oczekiwania na jakiś wyższy poziom urzeczywistniania zasad sprawiedliwości społecznej, zwykle zresztą mgliście i rozmaicie pojmowanych. Kiedy problematyka sprawiedliwości społecznej w ogóle się w dyskursie pojawia – określana raczej synonimami niż terminem „sprawiedliwość społeczna” – odnosi się w polskim dyskursie publicznym prawie wyłącznie do postulatów redystrybucji dochodów przez budżet państwa. Wprawdzie o zasadach sprawiedliwości społecznej czytamy w orzeczeniach Trybunału Konstytucyjnego, termin ten nie należy jednak do podstawowego słownictwa ani programów rządowych z wnioskami o udzielenie Radzie Ministrów wotum zaufania, ani przedkładanych Sejmowi informacji rządu, podobnie jak równość albo wolność. Rzadko też występuje w programach partyjnych ostatniego ćwierćwiecza. Marginalnie pojawia się w nielicznych wypowiedziach poselskich i senatorskich. Najlepiej było widać działania na rzecz partykularnie pojmowanej sprawiedliwości społecznej, kiedy fale „górników” (z łomami) czy „związkowców” z oponami do podpalenia atakowały fałochron policjantów. Jednostronne skupienie uwagi na konkretnym postulatcie redystrybucji dochodów przez budżet państwa pojawia się zwykle wtedy, gdy przedtem brakuje skutecznej pracy nad ulepszaniem instytucji ustrojowych i rozwijaniem demokratycznej kultury politycznej, obywatelskiej, czyli swoistej redystrybucji argumentów w dyskursie publicznym. Nie powinna uspokajać sytuacja względnej poprawy w ostatnich latach. Albowiem

zapisane zostało w Konstytucji: „Rzeczpospolita Polska jest demokratycznym państwem prawnym, urzeczywistniającym zasady sprawiedliwości społecznej” (art. 2 K.). To nakaz działania nieustannego.

W tym krótkim szkicu, stanowiącym tyleż wynik refleksji naukowej, co przejaw obywatelskiego niepokoju¹, zarysuję elementarną konceptualizację przedmiotu badań mieszczących się w takim projekcie, postawię tezę o wspólnym mianowniku zasad sprawiedliwości społecznej, będę również próbował zidentyfikować szczególne problemy pochodne, sugerując dalsze analizy i wnioski *de lege ferenda*². Nie poruszam wszystkich tematów wynikających nawet z tej elementarnej konceptualizacji, np. tego, co dotyczy faktu istnienia tej zasady jako ustrojowej, lecz ujęcia praw socjalnych jako tylko przedmiotu polityki państwa – więc nie jako praw, których można dochodzić w sądzie na podstawie bezpośrednio stosowanej konstytucji; nie rozwijam też wątków mających stanowić tematy innych artykułów w tej książce.

I. Konceptualizacja elementarna

I.1. Podejście całościowe

Regulacje w zakresie zasad sprawiedliwości społecznej, w tym redystrybucja bogactwa narodowego, stanowiące prawem w powiązaniu z uprawnieniami i obowiązkami obywatela – jako podatnika,

¹ Projekt „*Sprawiedliwość społeczna w polityce polskiej*” zainicjowałem 30 stycznia 2014 r., pierwsze wyniki ogłaszamy w tym tomie, a kolejna publikacja ukaże się prawdopodobnie w 2017 r.

² Nawiązuję tu przede wszystkim do: R. Stemplowski, *Sprawiedliwość społeczna a porządek światowy*, w: L. Balcerowicz, A. Boniecki, J. Kaczurba, T. Kowalik, W. Orłowski, M.F. Rakowski, W. Rapaczyńska, R. Stemplowski, J. Winiecki, *Sprawiedliwość społeczna a porządek światowy*, Wykłady Publiczne w Polskim Instytucie Spraw Międzynarodowych, PISM, Warszawa 2004, s. 137-145; R. Stemplowski, *O prowadzeniu i analizowaniu polityki państwa*, Wrocław 2013, zwłaszcza do rozdziału 22. *Sprawiedliwość społeczna*, s. 162-192); R. Stemplowski, *Wprowadzenie do analizy polityki zagranicznej Rzeczypospolitej Polskiej*, Wydanie III zaktualizowane, Warszawa 2015, szczególnie do rozdziału 2. *Analityczne przesłanki ogólne i podrozdziału 3.3.4. Zapewnianie sprawiedliwości społecznej w formule racji stanu*, s. 48-93, 135-139. Redagując finalną wersję tego tekstu wykorzystywałem obfite komentarze prof. Zofii Stemplowskiej do wersji wcześniejszej.

pracobiorcy, pracodawcy, właściciela nieruchomości spadkobiercy, beneficjenta zabezpieczenia społecznego itp. – stanowią przede wszystkim składnik ustroju. Tak jest nawet wtedy, gdy jakiś akt prawny czy decyzja pojawiają się w bezpośrednim wyniku radykalnej kampanii; samo formułowanie redystrybucyjnych postulatów nie zastąpi przecież nieustannej pracy nad ustrojową podstawą sprawiedliwości społecznej, w której taka redystrybucja jest tylko jednym ze składników. Swego rodzaju sprawiedliwość ustrojowa (konstytucyjnie definiowana, polityczna), czyli odpowiedni zestaw instytucji (norm) ustrojowych demokratycznego państwa prawnego (wynik polityczności, tzn. nieustannie czynnej zdolności do samoorganizacji społecznej)³, stanowi warunek konieczny całościowo pojmowanego urzeczywistniania zasad sprawiedliwości społecznej. Instytucje te zaś, łącznie z omawianymi zasadami, podlegają ocenie moralnej, także i dlatego, że sprawiedliwość społeczna powiązana jest z godnością człowieka. Dotyczy wszak ludzi. Sprawiedliwość odnosi się do człowieka, a godność człowieka jest niezbywalna, choć w pewnym zakresie zmienna w sferze tożsamości osoby konkretnej. Oczekiwania co do sprawiedliwości współdefiniują tożsamość, a tożsamość wyraża się też w dążeniu do życia godnego w sprawiedliwości. Godność należy do sfery kulturowości, czyli nieustannie czynnej zdolności do formowania swej tożsamości przez człowieka w grupie społecznej, wspólnocie i pluralistycznym społeczeństwie, czyli narodzie politycznym, w warunkach jednoczesnego formowania swej tożsamości przez każdą z tych grup. Polityczność i kulturowość (wespół z gospodarnością) są właściwościami tego samego bytu społecznego. Toteż konieczne jest poszukiwanie podejścia całościowego – także w tym sensie, że łącznie ujmującego polityczności i kulturowość i dlatego też rozpatrującego politykę jako (a) sferę aktywności jednostki ludzkiej kierującej się także normami moralnymi, a zarazem (b) sferę funkcjonowania narodu politycznego, kierującego się także normami etycznymi.

³ Zniuansowane definicje sprawiedliwości politycznej podają oraz ich związki z moralnością omawiają: H. Hahn, *Globale Gerechtigkeit. Eine philosophische Einführung*, Frankfurt 2009, s. 14-18. *Globale Gerechtigkeit. Schlüsseltexte zur Debatte zwischen Partikularismus und Kosmopolitismus*, red. Ch. Broszies, H. Hahn, Berlin 2010, 27-29, oraz teksty teoretyków w tej antologii pomieszczone. Obydwaj ci autorzy rozróżniają jednak dwa rodzaje teorii sprawiedliwości, jako oparte, albo na polityce, albo na moralności. Zob. przypis 4.

Sprawiedliwość społeczna jest składnikiem sprawiedliwości ustrojowej. Dobrze to ujmuje cytowany art. 2 konstytucji. Sprawiedliwość ustrojowa (albo polityczna, w razie traktowania „ustroju państwa” i „systemu politycznego” jako synonimów) wyraża się formułą ogólnej – „demokratyczne państwo prawne”, a „zasady sprawiedliwości społecznej” stanowią konstytucyjnie wyróżnioną właściwość tak określonego ustroju państwa. Zasady te muszą więc być analizowane jak składnik – i w kontekście – zasad demokratycznego państwa prawnego, a urzeczywistnianie zasad sprawiedliwości społecznej stanowi część urzeczywistniania całości, czyli konstytucyjnie określonego ustroju demokratycznego państwa prawnego⁴.

1.2. Zakres znaczeniowy terminu „polityka polska”

Terminem tym określam działalność (działania i zaniechania) polegającą na (A) prowadzeniu polityki państwa (kierownicza kompetencja Rady Ministrów – art. 146 K.; proces wymagający całościowego pojmowania, zarówno w znaczeniu, o którym mowa w pkt 1, jak i w takim, że polityka zagraniczna jest tym wszystkim, co w prowadzonej polityce państwa podlega odniesieniu choćby potencjalnemu, do podmiotu zagranicznego), w tym aktywność pełnomocnika rządu ds. równego traktowania („Krajowy program działań na

⁴ R. Stemplowski, *O kryterium etycznym w racji stanu*, w: red. A. Krzynomówek-Arndt, *Kryterium etyczne w koncepcji racji stanu*, Kraków 2013, s. 13-35. Klasyfikacja sprawiedliwości wg Pettita: „Sprawiedliwość społeczna” wyraża się w tym, co „państwo zapewnia (*provides for*) swoim obywatelom jako mniej czy bardziej pasywnym beneficjentom tego systemu”, natomiast „sprawiedliwość polityczna” jest tym, co „państwo zapewnia (*provides for*) jednostkom w ich rolach obywateli aktywnych.” Sprawiedliwość społeczna to stosunki „horyzontalne” między obywatelami, polityczna – „wertikalne” między państwem a obywatelem. Obydwa rodzaje sprawiedliwości składają się na „*public justice*”. P. Pettit, *Justice: Social and Political*, w: *Oxford Studies in Political Philosophy*, t. 1, red. D. Sobel, P. Vallentyne, S. Wall, Oxford 2015, s. 10-11. Dla porównania: „Wydaje się, że im wyższy stopień wzajemnego zaufania między obywatelami, zwłaszcza w obrębie organów i urzędów administracji publicznej („miara horyzontalna zaufania”) oraz zaufania obywateli do członków tych organów czy pracowników takich urzędów („miara wertykalna zaufania”), tym niższa potrzeba regulowania stosunków społecznych czyli ustanawiania stosunków prawnych [przypis tu pomijam]. R. Stemplowski, *O prowadzeniu i analizowaniu polityki państwa*, dz. cyt., s. 81.

rzecz równego traktowania na lata 2013-2016”), (B) wykonywaniu zadań prezydenta Rzeczypospolitej, (C) stanowieniu prawnych podstaw prowadzenia polityki państwa (ustawowych – przez Sejm i Senat, rządziej konstytucyjnych – przez Zgromadzenie Narodowe, oraz w orzecznictwie Trybunału Konstytucyjnego), (D) działalności Rzecznika Praw Obywatelskich oraz Rzecznika Praw Dziecka, (E) aktywności obywateli – wyrażającej się w ich zachowaniach wyborczych (w pewnym stopniu i w konsumenckich) oraz w działalności w partiach politycznych (pomocniczo uwzględniam także działalność w fundacjach, kościołach i związkach religijnych, w mediach, stowarzyszeniach oraz związkach zawodowych), jako związanych z ich opiniami w sprawie zasad sprawiedliwości społecznej; uwzględniam też ich reakcje na społecznie percypowane przejawy polityki i inne przejawy stosowania prawa (m.in. przez trybunały i sądy).

1.3. Zakres znaczeniowy terminu „sprawiedliwość społeczna”

Wszelka sprawiedliwość jest społeczna, jak wszystko co jest dziełem człowieka, więc stosowanie szczególnego terminu „sprawiedliwość społeczna” może (musi?) się wiązać, albo (a) z wąskim pojmowaniem („społeczna” jako „socjalna”, „minister pracy i spraw socjalnych” w latach 1987-2003) – i tak zwykle ten termin jest często rozumiany, przy czym chodzi wtedy o sprawy i polityki społeczne z odniesieniem do sprawiedliwości dystrybtywnej (przez budżet państwa), a zatem do niektórych tylko funkcji państwa, albo (b) z pojmowaniem szerokim, jako społeczna w tym sensie, że wynika z ustroju i dotyczy polityki pojmowanej całościowo, włączając w to zakres, o którym mowa w (a), ale z odniesieniem do wszystkich funkcji państwa i narodu politycznego („suweren”, „społeczeństwo”), zatem i do wszelkich potencjalnych polityk społecznych i do stosunku danego państwa do podmiotów zagranicznych.

„Sprawiedliwość globalna” jest oczywiście podobnie szeroko społeczna, lecz budowanie dwuznacznej dychotomii „polityka wewnętrzna – polityka zagraniczna” miewa swój odpowiednik w chwytliwej fonetycznie terminologii: „polityka socjalna – polityka globalna” i nie zawsze oznacza to samo, co w językach, z których ten termin jest zapożyczany. Określenia w rodzaju „*de la politique*

sociale à une politique globale”, z synonimami „*justice sociale*” i „*justice nationale*”, dotyczą przejścia od polityki odnoszącej się do całości kształtu stosunków wewnętrznych w państwie (nie mylić stosunków społecznych z polityką wewnętrzną) do polityki tego państwa wobec podmiotów zagranicznych⁵. Nie pozostawia natomiast wątpliwości termin „*Globale soziale Gerechtigkeit*”. Rozpoznanie terminologii jest przesłanką korzystania z prac obcojęzycznych⁶.

Najwięcej poznawczo i politycznie obiecuje traktowanie terminu „sprawiedliwość społeczna” jako określenia odnoszącego się do ustroju (i prowadzonej polityki państwa) integralnie, całościowo, natomiast związek sprawiedliwości społecznej z godnością (chronioną na mocy art. 30 K.) ułatwia moralną ocenę zasad sprawiedliwości społecznej, nie tylko w odniesieniu do demokratycznego państwa prawnego.

I.4. Zakres znaczeniowy terminu „urzeczywistnianie zasad sprawiedliwości społecznej”

Termin ten jest fragmentem przepisu konstytucyjnego, natomiast wymógurzeczywistniania zasad sprawiedliwości społecznej jest składnikiem norm konstytuujących, czyli strukturalnie legitymizujących Rzeczpospolitą Polską jako dobro wspólne wszystkich jej obywateli (art. 1 K.), czyli demokratyczne państwo prawne, zasady teurzeczywistniające (art. 2 K.) i w ten sposób definiujące też konstytucyjną tożsamość polską. Wymaga to zarówno stanowienia, jak i wykonywania powszechnie obowiązujących aktów prawa, w tym – kontynuowania procesu budowania i wykonywania zasad sprawiedliwości społecznej jako składnika ustroju państwa w jego funkcjach założonych i rzeczywistych.

Ponieważ sprawiedliwość społeczna wiąże się z godnością i właśnie przez to także podlega ocenie moralnej, przeto iurzeczywistnianie zasad sprawiedliwości społecznej takiej ocenie podlega,

⁵ A. Renaut, *Un monde juste est-il possible? Contribution à une théorie de la justice globale*, Paris 2012, s. 27, 390. Zob. M. Soniewicka, *Granice sprawiedliwości, sprawiedliwość ponad granicami*, Warszawa 2010.

⁶ H. Hahn, *Globale Gerechtigkeit. Eine philosophische Einführung* dz. cyt., s. 4. Zob. *Globale Gerechtigkeit. Schlüsseltexte zur Debatte zwischen Partikularismus und Kosmopolitismus*, red. Ch. Broszies, dz. cyt., *passim*.

a ponieważ zasady te należy rozpatrywać jako składnik całościowo pojmowanej polityki państwa, zatem ocena taka odnosi się do polityki państwa. I odwrotnie, obierając za punkt wyjścia politykę państwa jako całość, przystępujemy do formułowania i urzeczywistnienia zasad sprawiedliwości społecznej mając na uwadze moralność, zwłaszcza kryterium etyczne racji stanu.

1.5. Użycie w konstytucji liczby mnogiej: „zasady sprawiedliwości społecznej”

Ta formuła ustanawia katalog, istnienie zbioru (przypuszczalnie otwartego) zasad sprawiedliwości społecznej, zapełniany (a) zasadami znajdującymi się w Konstytucji i aktach prawa powszechnie obowiązującego w momencie wejścia w życie Konstytucji 1997 roku, która ustanawia – jako właściwość demokratycznego państwa prawnego – wymóg urzeczywistnienia zasad sprawiedliwości społecznej, (b) zasadami pojawiającymi się w tego rodzaju aktach nowych, m.in. zasadami tworzonymi lub rekonstruowanymi przez Trybunał Konstytucyjny. Nie potrafię odpowiedzieć na pytanie, czy organ wydający rozporządzenie może ustanowić nową zasadę sprawiedliwości społecznej, jako że rozporządzenie wydawane jest na podstawie i w granicach delegacji ustawowej: czy ustawa może do tego upoważniać albo tego wymagać, a przynajmniej nie wykluczać?

Czymś innym jest doktrynalnie wyodrębniana, konstytucyjna zasada urzeczywistnienia zasad sprawiedliwości społecznej.

1.6. Mierzenie poziomu urzeczywistnienia zasad sprawiedliwości społecznej

(a) Sytuacja Polski w światosystemie instytucjonalnym

Polska znajduje się w fazie przejścia z peryferyjnej strefy rozwoju do centrum światosystemu. Trwa budowa demokratycznego państwa prawnego (i urzeczywistnianie zasad sprawiedliwości społecznej) w sytuacji, w której przemożnie oddziaływa członkostwo w UE, a ponadto oddziaływa pośrednio model USA, m.in. za pośrednictwem NATO oraz niektórych organizacji międzyrządowych

(zwłaszcza MFW). Swoiście pojęta modernizacja odbywa się więc przede wszystkim przez wiązanie instytucji polskich, zachowanych i nowych, z ewoluującym modelem najwyższej rozwiniętych państw, w tym – adaptowanie tamtejszych rozwiązań instytucjonalnych, w których sprawiedliwość społeczna silnie się zaznaczyła w drugiej połowie XX stulecia, występując w instytucjach zachodnioeuropejskiego państwa dobrobytu, społecznej gospodarki rynkowej itp.⁷.

Uwagi wymaga Traktat o Unii Europejskiej. Termin „sprawiedliwość” występuje w nim pięć razy, w tym raz w preambule. Terminu „sprawiedliwość społeczna” w traktacie nie ma. Należy jednak odnotować użycie (art. 2 i 12) terminów łączonych zwykle z zasadami sprawiedliwości społecznej: niedyskryminacja, tolerancja, sprawiedliwość, solidarność, równość kobiet i mężczyzn, sprawiedliwość bez granic wewnętrznych, wyłączenie społeczne, dyskryminacja, sprawiedliwość i ochrona socjalna, solidarność między pokoleniami, ochrona praw dziecka, solidarność między państwami członkowskimi⁸.

Próbując umieścić te rozważania w szerszym kontekście, napotykałyśmy dane odnoszące się do struktury PKB krajów europejskich i USA, w jego podziale na korzyści pochodzące z wynagrodzeń i na pochodzące od kapitału. W skali międzynarodowej do 1910 r., a w USA do 1928 r., rósł udział kapitału, a od tamtych czasów do lat 1950/1970-tych – udział wynagrodzeń. Od lat 1970/1980-tych znów rośnie znaczenie kapitału (mimo kolosalnych wynagrodzeń menadżerów największych spółek) i proporcje te są obecnie bliskie tym z pierwszej ćwierci XX w.⁹. Jeżeli presja negatywnych czynników kształtujących tendencję światową, zwiększona po Wielkiej Recesji 2008 r., okaże się trwała, może i naszą sytuację bardziej upodobnić do przeciętnie ogólnoświatowej i zwiększyć nierówność.

⁷ R. Stemplowski, *O prowadzeniu i analizowaniu polityki państwa*, dz. cyt., zwłaszcza rozdziały 13. *Modernizacja*, s. 88-99; 23. *Państwo w światosystemie*, s. 193-200; 24. *Integracja regionalna państw*, s. 201-211.

⁸ R. Stemplowski, *Elementy politycznej filozofii integracji państw europejskich w XX-XXI*, w: *Streszczenie wykładów, teksty źródłowe i bibliografia*, Wydanie II poprawione, Wrocław 2012, s. 331.

⁹ T. Piketty, *Le capital au XXIe siècle*, Paris 2013, zwł. s. 50-57.

(b) Inspiracje z teorii sprawiedliwości

W miarę rozwoju analityki politycznej w urzędach obsługi organów władzy państwowej, częstsze stanie się branie pod uwagę ustaleń wynikających z zastosowania przynajmniej niektórych koncepcji ze spotykanych na gruncie filozofii politycznej. Przypuszczam, że już obecnie w pewnym stopniu uwzględniane są najbardziej rozpowszechnione teorie¹⁰. Rozmaicie wolno je klasyfikować, lecz dla naszych rozważań przydatna jest klasyfikacja „partykularne – kosmopolityczne”. Jak twierdzą autorzy takiej klasyfikacji, te pierwsze (partykularne) skupiają się na tym, co „polityczne”, te drugie (kosmopolityczne) – na tym, co „moralne”¹¹. W procesie prowadzenia polityki mamy jednak do czynienia z obydwoma porządkami i dlatego inspirowanie się teoriami jest z konieczności wybiórcze i „teoretycznie” niekonsekwentne, za to w procesie prowadzenia polityki może nieraz i przydatne. Byłoby dziwne, gdyby wspierający decydentów politycznych analitycy, korzystający z prac filozofów, nie inspirowali się przede wszystkim tezami głównymi takich teorii. Ponieważ nie mam dostępu do tego rodzaju analiz, jeśli w ogóle istnieją, i przykładów podać nie potrafię¹², tutaj pragnę zwrócić uwagę tylko na mniej oczywisty aspekt warsztatu analitycznego, na kilka rzadziej stosowanych kategorii, niekoniecznie centralnych w wywodach danych teoretyków, ale przydatnych tutaj, jak również urzędowym analitykom (i politykom) w procesie urzeczywistniania zasad sprawiedliwości społecznej.

- (i) Z teorii Johna Rawlsa można zaczerpnąć m.in. pojęcie „*overlapping consensus*” (rodzaj wspólnego mianownika rozmaitych koncepcji filozoficznych, religijnych, politycznych itp., umożliwiającego osiągnięcie porozumienia politycznego i społecznego w demokratycznym państwie)¹³ i badać stosunki społeczne

¹⁰ R. Stemplowski, *O prowadzeniu i analizowaniu polityki państwa*, dz. cyt., s. 162-192.

¹¹ *Globale Gerechtigkeit. Schlüsseltexte zur Debatte zwischen Partikularismus und Kosmopolitismus*, dz. cyt., zwłaszcza s. 33-64. H. Hahn, *Globale Gerechtigkeit. Eine philosophische Einführung*, dz. cyt. *passim*.

¹² Zob. przypis 19 (opracowania analityków Biura Analiz Sejmowych Kancelarii Sejmu).

¹³ J. Rawls, *Justice as Fairness. A Restatement*, edited by E. Kelly, The Belknap Press of Harvard University Press, Cambridge MASS. 2001, s. 32.

przy pomocy kryterium zaufania publicznego. Bez zaufania do konsensusu dojść nie może. Do hipotezy wyjściowej można by włączyć założenie, że w przypadku Polski badamy naród polityczny o mocno zakorzenionej pamięci walk o byt państwowy oraz przemiany ustrojowe, lecz jednocześnie charakteryzujący się niskim poziomem zaufania między jego członkami, co może być związane także z determinantami i ocenami skutków urzeczywistniania zasad sprawiedliwości społecznej¹⁴.

- (ii) Z teorii RONALDA DWORKINA można zaczerpnąć pojęcie „*equality of concern*” (rząd musi traktować każdego z jednakową, taką samą uwagą) i badać znaczenie zasad sprawiedliwości społecznej w kulturze politycznej. Jeśli zaś posłużymy się ponadto jego koncepcją „*moral objectivity*”, według której wartości są niezależne i treści zasad moralnych nie zależą od nas subiektywnie, to rozpowszechnione przekonania o prowadzeniu polityki (składnik kultury politycznej) w zakresie urzeczywistniania zasad sprawiedliwości społecznej, także i z wykorzystaniem prac tego teoretyka, będą podlegać ocenie moralnej, co może być przydatne w badaniu dyskursu publicznego odnośnie tych zasad, zarówno w skali państwa jak i szerszej, niezależnie od tego, jak pojmujemy związek zasad sprawiedliwości społecznej z godnością. Ponadto zauważmy, że konstytucyjna norma ochrony godności i jej związek z zasadami sprawiedliwości społecznej wiąże „*moral objectivity*” z „*equality of concern*” i poszerza zakres analizy tych zasad¹⁵.
- (iii) Z teorii ROBERTA NOZICKA można zaczerpnąć (a) pojęcie „*historical justice*”, żeby rozważyć potencjalny zakres występowania zasad sprawiedliwości społecznej w stosunkach między RP a RFN i RP a FR oraz w stosunku UE, w tym i Polski, do pozaeuropejskich państw peryferyjnych, to ostatnie

¹⁴ R. Stemplowski, *O prowadzeniu i analizowaniu polityki państwa*, dz. cyt., zwłaszcza rozdział 12: *Zaufanie*. Zob. Z. Stemplowska, A. Swift, *Rawls on Ideal and Nonideal Theory*, w: *A Companion to Rawls*, red. J. Mandle, D. Reidy, Oxford 2014, s. 112-127.

¹⁵ R. Dworkin, *Justice for Hedgehogs*, London 2011, s. 9-11, 39, w nawiązaniu do wcześniejszej ekspozycji tego problemu w jego artykule z 1996 r. Hahn, *Globale Gerechtigkeit. Eine philosophische Einführung*, dz. cyt. s. 14-32. Zob. R. Stemplowski, *O różnych definicjach kultury politycznej i o jednym projekcie jej badania*, w: *Kulturowe i społeczne wyzwania współczesności*, red. M. Banaś, T. Paleczny, K. Warminska, Kraków 2010, s. 171-184.

zwłaszcza przy (b) uwzględnieniu kryteriów „*ultramiminal state*” (państwo minimalnie chroniące, lecz bez funkcji redystrybucyjnej ekonomicznie) i „*minimal state*” („stróż nocny” minimalnie chroniący i redystrybucyjny) tego teoretyka¹⁶.

(c) Szczęście?

Rozpowszechnione występowanie terminu „szczęście” nie zdoła przesłonić dyskursu o zasadach sprawiedliwości społecznej. Szczęściomierza sieciowego też jeszcze nie ma. Jednak rozważania o szczęściu, cokolwiek termin ten miałby oznaczać, już teraz pomagają zrelatywizować funkcję wskaźnika PKB *per capita* jako uniwersalnego miernika poziomu rozwoju i mogą ułatwić rozbudowanie zbioru mierników (kryteriów) urzeczywistniania zasad sprawiedliwości społecznej.

Opublikowana niedawno teoria szczęścia została przez jej autora nazwana eudajmonizmem postawy hedonistycznej (*Attitudinal Hedonistic Eudaimonism*). Szczęście jest „Dobrem” (*Good*), a „Dobro” wyraża się w szeroko pojmowanym dobrobycie (*welfare*)¹⁷. Nasuwa się pytanie, czy człowiekowi przyjemnie (hedonistycznie) szczęśliwemu potrzebne są jeszcze zasady sprawiedliwości społecznej? Jeżeli jednak nie jest jeszcze tak szczęśliwy, urzeczywistnianie zasad sprawiedliwości społecznej może traktować jako eudajmonistyczne dążenie do szczęścia. Rozważania tego rodzaju powinny być związane też ze znanymi, platońskimi tezami o republikańskim państwie. Nie ma szczęścia bez sprawiedliwości, ale sprawiedliwość jednostki nie wystarczy, żeby osiągnąć szczęście. Człowiek jest szczęśliwy jako sprawiedliwy dopiero w sprawiedliwym państwie¹⁸.

¹⁶ R. Stemplowski, *O prowadzeniu i analizowaniu polityki państwa*, dz. cyt., s. 170-171. R. Nozick, *Anarchy, State, and Utopia*, New York 1974, zwł. s. 152-153; na s. 26-30 i 272-273 autor argumentuje za państwem minimalnym jako nieneutralnym także w tym szczególnym sensie, że uniemożliwiającym manipulowanie władzą polityczną przez grupy interesu i inne siły nieuprawnione do sprawowania władzy (implikacja: państwo minimalne nie dopuszcza dyktatury wojskowej), etc.

¹⁷ F. Feldman, *What is this thing called happiness?*, Oxford 2010, zwłaszcza obszerna cz. II. *What happiness is?* oraz podsumowujący *Chapter 14*, s. 270-273.

¹⁸ Platon, *Państwo*, przełożył, wstępem i komentarzami opatrzył Władysław Witwicki, Kęty 2003, *passim*. R. Kamtekar, *Social Justice and Happiness in the Republic: Plato's Two Principles*, „History of Political Thought”, nr 2 (2001), s. 189-220.

(d) Współczynnik Giniego

Spada on w Polsce od czasu wstąpienia do UE. W 2013 r. był tylko o dwie dziesiąte wyższy od przeciętnego w UE i wynosił 30,7, lecz w Danii – tylko 24,0. Większa obecnie równość w Polsce przejawia się w spadku odsetka ludności żyjącej w skrajnym ubóstwie z 12 proc. w 2005 r. (apogeum poziomu biedy w Polsce okresu od 1989 r.) do 7,4 proc. w 2013 r. Mamy poprawę, lecz jednak 2,8 mln obywateli żyje w skrajnym ubóstwie; to nadal strasznie dużo, a bieda dotyka przede wszystkim dzieci i bezrobotnych, głównie w województwach warmińsko-mazurskim, podlaskim i świętokrzyskim. Urealnienie urzędowego kryterium ubóstwa podniosłoby jeszcze tę liczbę.

Odnotowania wymaga porównanie tendencji polskich (i unijnych), mierzonych jak wyżej, ze światowymi. Przeciętna światowa współczynnika Giniego wynosi 38,8. Jeszcze wyższy współczynnik występuje w USA i stale rośnie, co zaprzecza opinii, że większy poziom rozwoju gospodarczego prowadzi do równiejszej dystrybucji dochodów, a okazuje się też, że wysokie tempo wzrostu gospodarczego – także do tego nie prowadzi (Chiny mają współczynnik Giniego równy 46, USA mają 47)¹⁹.

(e) Związek ze strukturą społeczną

Zasady sprawiedliwości społecznej sprowadzone do uprawnień (regulacja prawna i decyzje jednostkowe) mogą być oceniane przez ich korelowanie z poszczególnymi grupami społecznymi. Zabieg ten pozwala uchwycić związek pomiędzy rodzajem grupy a skutecznością jej politycznego oddziaływania, zwłaszcza na posłów i senatorów, co pomaga ocenić prowadzoną politykę rządu i prognozować skutki projektowanych aktów wprawnych lub decyzji niższego rządu. Dostępne są cząstkowe dane o tym dla takich grup, jak bezrobotni, członkowie mniejszości etnicznych, członkowie służby cywilnej, funkcjonariusze służb mundurowych, górnicy, imigranci,

¹⁹ Główny Urząd Statystyczny, *Sytuacja makroekonomiczna w Polsce w 2013 roku*, http://oz_sytu_makroek_w_pl_w_2013_na_tle_proce_w_gospo_swiat.pdf (dostęp: 31.07.2015). M. Sulmicka, *Ubóstwo we współczesnym świecie*, Warszawa 2001, passim. H. Hahn, *Globale Gerechtigkeit. Eine philosophische Einführung* dz. cyt., s. 33-64.

nauczyciele, niższy personel medyczny, osoby niepełnosprawne, renciści, rolnicy itd., ale także biznesmani, osoby samozatrudnione, a ponadto grupy formalne – związki zawodowe, stowarzyszenia twórcze itd., ponadto korporacje inwestujące w Polsce (kapitał zagraniczny). Te dane można wykorzystać w powiązaniu z innymi kategoriami analitycznymi, o których mowa w (a)-(d). Szczególnie owocne jest łączne stosowanie kryterium równości i kryterium niedyskryminacji w odniesieniu do takich grup jak kobiety i mężczyźni, osoby niepełnosprawne, bezrobotni²⁰.

1.7. Opinia publiczna

Zrozumienie relacji „sprawiedliwość społeczna – polityka” wymaga uwzględnienia możliwie najszerszego kontekstu społecznego, w szczególności kultury politycznej, a w niej – najbardziej rozpowszechnionych i zarazem najwyżej cenionych wartości społecznych w kulturze politycznej. Opinia, że każdy ma swoją wizję sprawiedliwości społecznej, z tym właśnie się wiąże. Poglądy z tym związane zawarte są we wszystkich formach dyskursu publicznego, także w przekonaniach inspirowanych encyklikami papieża, systemach etycznych, ideologiach politycznych, dziełach sztuki, opracowaniach naukowych. Nie jest prawdą, że rozważania o sprawiedliwości społecznej sprowadzają się do postulatów etatystycznych i pomijają samodzielność jednostki kształtującej swoje życie, że sprowadzają wszystko do oczekiwania na pomoc ze strony opiekuńczego państwa. Przejawiają się w świadomości złożonej nie tylko z wiedzy, ale także z empatii. Zbadanie tego jest wielkim

²⁰ *Zasada równości i zasada niedyskryminacji*, red. B. Kłos, J. Szymańczak, „Studia Biura Analiz Sejmowych Kancelarii Sejmu”, nr 2(26)2011, w tym opracowania: A. Winiarska, W. Klaus, *Dyskryminacja i nierówne traktowanie jako zjawisko społeczno-kulturowe*, s. 9-39; A. Śledzińska-Simon, *Zasada równości i zasada niedyskryminacji w prawie Unii Europejskiej*, s. 41-86; A. Zygierewicz, *Polityka Unii Europejskiej na rzecz przeciwdziałania dyskryminacji*, s. 87-106; D. Łukasz, *Analiza wyborczych systemów kwotowych w państwach Unii Europejskiej*, s. 107-140; Ł. Wawrowski, *Co da Polkom tzw. ustawa parytetowa?* s. 141-164; M. Szczepańska, *Równość płci a różnicowany wiek emerytalny*, s. 165-182; B. Kłos, *Dyskryminacja ze względu na wiek osób starszych na polskim rynku pracy*, s. 182-209; G. Ciura, *Wyrównywanie szans osób niepełnosprawnych na polskim rynku pracy*, s. 211-235; J. Szymańczak, *Przeciwdziałanie dyskryminacji w Polsce – wybrane aspekty polityki państwa*, 237-259.

zadaniem socjologa, a wyniki takich badań potrzebne są decydom. Jednak uniwersytecki wykładowca nauk społecznych i humanistycznych oraz prawa wie dobrze ze swego doświadczenia pracy ze studentami, że w szkole średniej i mediach nie przedstawia się adekwatnie procesów społecznych w Polsce, na międzynarodowym rynku, w świecie ostatniego półwiecza. Młodzi nieuchronnie ulegają multimedialnemu i osobiście doznawanemu efektowi demonstracji wskutek obserwowania konsumpcji oraz instytucji w najwyżej rozwiniętych krajach UE, a niedostatek wiedzy utrudnia im budowanie własnej oceny zmian i budowy nowego ustroju, warunków konkurencji rynkowej (innowacje, koszt siły roboczej), zmieniającego się położenie obywateli w Polsce, Polski w UE i świecie etc. Wiele do nadrobienia ma więc szkoła wyższa, także zresztą wymagająca reformowania, co również należy do sfery sprawiedliwości społecznej.

II. Wspólny mianownik zasad sprawiedliwości społecznej

W nawiązaniu do konstytucji, ustaw, rozporządzeń Rady Ministrów i organów administracji rządowej oraz do orzeczeń Trybunału Konstytucyjnego, zmierzam do określenia wspólnego mianownika zasad sprawiedliwości społecznej, obowiązujących i potencjalnych.

Wspólny mianownik zasad sprawiedliwości społecznej opiera się na zespole norm (instytucje ustrojowe) sprzyjających budowaniu (umacnianiu) stosunków społecznych w procesie zrównoważonego rozwoju, czyli norm spełniających łącznie i w jak najwyższym stopniu kryteria dobra wspólnego, godności, równości i praw człowieka, odpowiadających aktualnej woli suwerena (Naród Polski – wszyscy obywatele Rzeczypospolitej; Preambuła i art. 4 K.), wyrażanej za pośrednictwem jego demokratycznie powoływanych przedstawicieli, albo bezpośrednio w referendum, a przybierającej ostatecznie postać przepisów Konstytucji i pozostałych aktów prawa powszechnie obowiązującego oraz dyrektyw racji stanu, skutecznie wprowadzanych w życie. W związku z tym, właściwe organy władzy państwowej powinny, w szczególności:

- (a) obniżyć zaistniały poziom nierówności społecznej – zwłaszcza w zakresie dotykającym osoby znajdujące się w najgorszym

- położeniu – i redukować nierozłączny z nią niedostatek ochrony godności człowieka, jak również kształtować ustrojowe instytucje tak, żeby jednocześnie zapobiegać pojawianiu się nowych nierówności oraz pogłębianiu się niedostatku ochrony godności, przy tym nie myląc jednak wszystkich nierówności społecznych z nieuchronnymi nierównościami między państwowych poziomów rozwojowych oraz indywidualnie oddziaływanymi bodźcami niezbędnymi dla gospodarczej (rynkowej) konkurencyjności i społecznej mobilności;
- (b) przyspieszyć modernizację administracji publicznej, zwłaszcza rządowej, jej urzędów i służb, łącznie z analitycznym wspomaganie decydentów, jako warunek konieczny właściwego funkcjonowania tych instytucji ustrojowych, a zatem i urzeczywistnienia prawa;
 - (c) stwarzać warunki do rozwijania odnośnych prac analitycznych w urzędach władzy publicznej oraz wspomagać prowadzenie takich prac w szkołach wyższych, instytutach badawczych i organizacjach społecznych;
 - (d) sprzyjać traktowaniu problematyki zasad sprawiedliwości społecznej w ustroju państwa jako przedmiotu stałej aktywności obywateli, szczególnie ich działalności w organach i urzędach każdego z trzech rodzajów władzy państwowej oraz w partiach politycznych, m.in. w celu zapobiegania pasywności wywoływanej przez oddziaływanie państwa opiekuńczego; czynić tę problematykę przedmiotem stałej aktywności tych organów, urzędów i partii politycznych w celu ciągłego aktualizowania kryteriów, o których mowa wyżej.

III. Postulaty minimalistyczne, krótkoterminowe, *de lege ferenda*

Formułując postulaty w zakresie zasad sprawiedliwości społecznej, bądź to minimalistyczne czy te dalej idące, trzeba unikać idealizacji sprawiedliwości²¹. Celem pierwszych dziewięciu poniższych

²¹ A. Hamlin, Z. Stemplowska, *Theory, Ideal Theory and Theory of Ideals*, „Political Studies Review”, vol. 10, 2012, s. 48-62. Z. Stemplowska, A. Swift, *Rawls on Ideal and Nonideal Theory*, dz. cyt.

postulatów, stosunkowo łatwych proceduralnie do wprowadzenia, jest skłonienie rządu i partii politycznych, a pośrednio też władzy ustawodawczej, przynajmniej do systematycznego zajmowania stanowiska w sprawie zasad sprawiedliwości społecznej. Realizacja tych postulatów ma otworzyć drogę do dalszego działania.

- (i) W ustawie o partiach politycznych z dnia 17 czerwca 1997 r. (Dz.U. 2011 Nr 155, poz. 924), należy uzupełnić art. 1 (dodane zaznaczam kursywą): „Partia polityczna jest dobrowolną organizacją, występującą pod określoną nazwą, stawiającą sobie za cel udział w życiu publicznym poprzez wywieranie metodami demokratycznymi wpływu na kształtowanie polityki *demokratycznego państwa prawnego, urzeczywistniającego zasady sprawiedliwości społecznej*, lub sprawowanie władzy publicznej”²².
- (ii) Wskazanie przez wnioskodawcę, przedkładającego Sejmowi projekt ustawy, skutków finansowych jej wykonania (art. 118 ust. 3 K.) – większość inicjatyw ustawodawczych pochodzi od rządu – winno zawierać informację uszczegóławiającą, czy

²² Partyjnym ideologom można zwrócić uwagę na fakt, że nawet zwolennicy liberalizmu lub neoliberalizmu mogą poważnie traktować problematykę sprawiedliwości społecznej. Hayek oczywiście nie stosował terminu „sprawiedliwość społeczna”, obawiał się politycznego nadużywania koncepcji równości, lecz mimo to miał swoją teorię redystrybucji, a więc pewnego rodzaju sprawiedliwości społecznej, B. Jackson, *At the Origins of Neoliberalism: The Free Economy and the Strong State, 1930-47*, „Historical Journal”, 53(1) (2010), s. 129-51, zwłaszcza 137. A przedtem Marks myślał, że teoria sprawiedliwości społecznej sprzeczna jest z jego koncepcją kapitalizmu i państwa w kapitalizmie, a jednak niektóre kategorie, jakimi operował, składają się na pewnego rodzaju koncepcję sprawiedliwości społecznej (np. „Od każdego według jego zdolności, każdemu według jego potrzeb”), N. Geras, *The Controversy About Marx and Justice*, „New Left Review”, 1/150, 1985, s. 46-85, zwł. 60, <http://newleftreview.org/static/assets/archive/pdf/NLR14603.pdf> (dostęp: 31.07.2015); podobnie argumentuje G.A. Cohen, rec., *Karl Marx by Allen W. Wood*, London, Routledge and Kegan Paul, 1981, „Mind”, New Series, Vol. 92, No. 367 (Jul., 1983), s. 440-445, passim. U nas L. Balcerowicz – lecz mimochodem – nadał sprawiedliwości społecznej wysoką rangę „elementarnej”: „Nie da się jednak zaprzeczyć, że nastąpiła w Polsce gigantyczna ekspansja szkolnictwa wyższego. Liczba studentów wzrosła o ponad 400%. Tego by nie było bez sektora prywatnego. W szkołach niepublicznych studiuje przeciętnie więcej młodzieży z rodzin o niskich dochodach niż w szkołach publicznych, czyli ‘darmowych’, i to jest przyczynek do sprawiedliwości, nawet bez dodatku ‘społecznej’ – do elementarnej sprawiedliwości.”, *Sukcesy i porażki w nadrobianiu dystansu w rozwoju gospodarczym*, w: L. Balcerowicz, A. Boniecki, J. Kaczurba, T. Kowalik, W. Orłowski, M.F. Rakowski, W. Rapaczyńska, R. Stemplowski, J. Winięcki, *Sprawiedliwość społeczna a porządek światowy*, dz. cyt., s. 104-105.

przy ustalaniu treści tego wskazania został wzięty pod uwagę ewentualny związek tych skutków z konstytucyjną klauzulą sprawiedliwości społecznej. Wymóg taki co do wymienionego wskazania może zostać ustanowiony w Regulaminie Sejmu, gdyż nie jest to niezgodne z konstytucją i ustawami.

- (iii) Do rozważenia jest dalej idący wniosek, aby do Regulaminu Sejmu, § 34, ust. 2, pkt 4, dodać wyrazy: z uwzględnieniem zasad sprawiedliwości społecznej. Ewentualny tekst po takiej poprawce: § 34, ust. 2, pkt 4: Do projektu ustawy dołącza się uzasadnienie, które powinno: (...) 4) przedstawiać przewidywane skutki społeczne, gospodarcze, finansowe i prawne, z wymienieniem uwzględnionych zasad sprawiedliwości społecznej.
- (iv) Sprawozdawca komisji sejmowej rozpatrującej projekt ustawy w drugim czytaniu powinien w sprawozdaniu zastosować odpowiednio postulat, o którym mowa w pkt. 1 i 2.
- (v) Prezes Rady Ministrów, przedkładając Sejmowi program działalności Rady Ministrów z wnioskiem o udzielenie wotum zaufania, powinien w tym programie zawrzeć informację, jak planowana polityka rządu ma przyczynić się do urzeczywistnienia zasad sprawiedliwości społecznej, ze wskazaniem na treść powoływanych zasad oraz ich związek z pozostałymi składnikami racji stanu.
- (vi) Przed głosowaniem nad wnioskiem o udzielenie rządowi wotum zaufania (zob. wyżej, pkt 4), Sejm winien zapoznać się z opinią sejmowej Komisji Regulaminowej w sprawie spełnienia przez wniosek warunku, o którym wyżej mowa. Komisja Regulaminowa korzysta z ekspertyzy Kancelarii Sejmu.
- (vii) Sejm wykonując art. 95 K. (sprawowanie kontroli nad działalnością Rady Ministrów) powinien *expressis verbis* stosować kryterium oceny uwzględniającej wykonanie pkt. 2 i 4.
- (viii) Prezydium Sejmu powinno badać uzasadnienia projektów ustaw oraz działalność sprawozdawców prac komisyjnych pod kątem uwzględniania przez nich wymogów, o których mowa w pkt. 1 i 2.
- (ix) Szef Kancelarii Sejmu powinien rozszerzyć w Biurze Analiz Sejmowych zakres prowadzenia podstawowych studiów z zakresu problematyki demokratycznego państwa prawnego (z koniecznym uwzględnieniem zasad sprawiedliwości

społecznej), zwłaszcza przez zamawianie w porozumieniu z Wydawnictwem Sejmowym monografii u autorów zewnętrznych (zwłaszcza w dziedzinie filozofii i teorii politycznej, ekonomii politycznej, socjologii prawa) oraz finansowanie przekładów prac obcojęzycznych z tego zakresu.

- (x) Organy kontroli państwowej i ochrony prawa, związane z Sejmem, powinny stosować kryterium urzeczywistniania przez organy i urzędy administracji publicznej zasad sprawiedliwości społecznej wymienione w aktach prawa, decyzjach oraz ich urzędowych uzasadnieniach, o których mowa w pkt. 1 i 3.
- (xi) Konieczne jest poszerzenie dyskursu publicznego o sprawiedliwości społecznej. Takiemu rozszerzeniu sprzyjałoby rozwinięcie instytucji wysłuchania publicznego w Sejmie, zwłaszcza w powiązaniu z projektami ustaw (prace komisyjne).

Owocne wdrażanie postulatów, o których mowa w pkt. 1-10, jeśli do niego dojdzie, stworzy warunki do dalszego, możliwie szybkiego zainicjowania, uchwalenia i egzekwowania najpilniejszych zmian: (i) w prawie podatkowym (dalsze poprawienie położenie rodzin z dzieckiem/dziećmi oraz ludzi do 25 roku życia), (ii) w ustawie o zasiłkach rodzinnych, pielęgnacyjnych i wychowawczych (dalsze podwyższenie dodatków na dziecko/dzieci) i (iii) w rozporządzeniu o wynagrodzeniu minimalnym (dalsze jego podnoszenie). Koszty tych zmian miałyby zostać sfinansowane zwiększonymi – mimo oczekującego nas ustania dopływu środków unijnych – przychodami budżetu, m.in. z tytułu postulowanego zwiększenia progresji podatkowej, zwłaszcza od osób prawnych o znacznych przychodach, wprowadzenia stawki VAT od towarów luksusowych (np. od samochodu z silnikiem o b. dużej pojemności) i podatku od dużych transferów kapitału, ustanowienia pułapu wielkości dziedziczonego majątku i zasady przekazywania części masy spadkowej Skarbowi Państwa, wprowadzenia podatku katastralnego od wartości nieruchomości powiązanego ze wzrostem gospodarczym (rosnące zyski i wynagrodzenia oraz wartość nieruchomości). Realizacja postulatów zwiększenia wydatków – także z zakresu zasad sprawiedliwości społecznej – nie może naruszać art. 216 Konstytucji (dług publiczny nie może przekraczać 3/5 wartości rocznego PKB). Zakres i okres, czyli tempo wprowadzania zmian, będzie zawsze dylematem politycznym.

Nie trzeba zmieniać konstytucji, żeby sytuację poprawiać. Jeżeli jednak powyższe, albo podobne postulaty, nie zostaną wprowadzone jako przepisy prawa lub odpowiedzialnie uzgodniona praktyka, konstytucyjna klauzula zasad sprawiedliwości społecznej będzie miała dla ustawodawstwa i prowadzenia polityki nadal takie albo niewiele poważniejsze znaczenie, jak ma obecnie. A kto z obecnego stan rzeczy jest zadowolony? Konstytucyjny suweren, „Naród Polski – wszyscy obywatele Rzeczypospolitej”?

IV. Postulaty średnioterminowe

W tej kategorii postulatów mieszczą się potencjalnie takie, które nie są tu zaliczane do minimalistycznych albo strategicznych (zob. V), a zatem większość postulatów pojawiających się w dyskursie publicznym²³.

Nie miejsce tu na określanie, jak ostatecznie taka lista postulatów do dyskusji powinna wyglądać, które należałoby wyróżnić, jak je zhierarchizować, w jakim okresie stopniowo wprowadzać, jak finansować, jak uniknąć przy tym populistycznej nieodpowiedzialności i powiązać z programem długofalowego wzrostu zrównoważonego,

²³ Obserwacja niesystematyczna odnotowuje: ogromnie liczne postulaty w zakresie prawa finansowego (zrównoważony budżet, kontrolowany deficyt na konstytucyjnie określonym poziomie, nadzór finansowy etc.), prawa podatkowego (ze szczególnym uwzględnieniem progresji podatkowej i podatku katastralnego, który zasili samorządy i zmniejszy dotacje z budżety centralnego), prawa pracy z oskładkowaniem i opodatkowaniem wszelkich umów o pracę, regulacji w zakresie zabezpieczenia społecznego (w odniesieniu do rodzin z dziećmi, niepełnosprawnych, rencistów i emerytów, bezdomnych), ochrony mniejszości przed dyskryminacją, ochrony nieletnich przed wyzyskiem, wyrównywanie traktowania kobiet i mężczyzn, popierania przedsiębiorczości średniej i małej przy jednoczesnym zachowaniu inwestycji wielkoprzemysłowych i budowlanych, ochrony drobnych kredytobiorców, dotowania budownictwa mieszkaniowego dla ludzi najmniej zarabiających, regulacji ochrony środowiska itp.

Ważnym uzupełnieniem ewentualnej listy średnioterminowego minimum byłyby postulaty odnoszące się bezpośrednio (a) do celów polityki zagranicznej: sprawiedliwość w stosunkach między państwami światosystemowego centrum i państwami stref peryferyjnych (choćby w związku z dotowaniem producentów żywności w krajach centrum, finansowaniem gospodarczej restrukturyzacji wymaganej w celu wprowadzania norm ochrony środowiska itp.), a także (b) do stałego działania na rzecz poprawy organów i urzędów administracji samorządowej oraz organów i urzędów administracji rządowej oraz działania organów kontroli.

którego zasady sprawiedliwości społecznej są jedną z przesłanek. Warto jednak te postulaty systematycznie gromadzić i analizować.

V. Perspektywa strategiczna

Rozważanie urzeczywistniania zasad sprawiedliwości społecznej w perspektywie długoterminowej zakłada nie tylko utrwalenie wyników uzyskiwanych w wyniku urzeczywistniania postulatów minimalistycznych (krótkoterminowych) i pewnego zestawu średnioterminowych, lecz przede wszystkim konieczność zoptymalizowania takiego zestawu zasad sprawiedliwości społecznej, których urzeczywistnianie związane byłoby z trwałym, tzn. bardzo długotrwałym i stale zrównoważonym rozwojem kraju w warunkach przyspieszających zmian naukowo-technicznych i rosnących oczekiwań obywateli urodzonych w okresie od lat osiemdziesiątych XX w. i coraz wyraźniej stających (1) wobec bardzo wysokiego prawdopodobieństwa rychłych, rewolucyjnych przemian na rynku pracy i szerzej w egzystencji człowieka (automatyzacja, zmniejszanie się podaży stanowisk stabilnego zatrudnienia jako źródła utrzymania), (2) oceniających swój status (i szanse swego potomstwa) w kategoriach mobilności społecznej i (3) coraz bardziej świadomych, że w praktyce tylko przez urzeczywistnianie zasad sprawiedliwości społecznej, stale rozbudowywanych, można dążyć do złagodzenia głębokich nierówności wynikających z różnic genetycznych i wczesnego wychowania rodzinnego.

Czy jednak da się zbudować zadowolające demokratyczną większość zasady sprawiedliwości społecznej bez fundamentalnej zmiany stosunków własnościowych, poczynając od uzgodnionego skonkretyzowania nowej funkcji społecznej kapitału? Jak głęboko sięgające zmiany możliwe są w kraju członkowskim UE bez takich zmian w całej UE? Jak uogólnić różnice występujące pod tym względem między państwami nordyckimi a Polską?

Wspólna strategia budowanego tandemu UE-USA zwiększyłaby szanse rozwojowe, ale i ona musiałaby ewoluować. Każdy system stosunków społecznych ma swój początek i koniec. Nie wolno więc traktować nierówności tak, jakby ustrój kapitalistyczny w obecnym swym kształcie miał tylko początek i nie miał mieć końca, jakby był finalną fazą polityczności, ostatnim słowem

ludzkości. W XX w. klęską była próba stworzenia alternatywnego ustroju światowego przez ZSRR, alternatywny system (z trudnymi do rozpoznania implikacjami dla ustroju państwa) próbują stworzyć rządy BRICS, ale najwięcej można oczekiwać po debacie nad kapitalizmem w państwach światosystemowego centrum, szczególnie w UE i USA. Dalsza ewolucja kapitalizmu w demokratycznych państwach praworządnych, oddziaływającego na cały światosystem, jest nieunikniona. Jednak nawet fundamentalne zmiany, na razie zresztą niewyraźnie zarysowane, najprawdopodobniej nie zniosą konieczności dążenia do jeszcze wyższej sprawiedliwości społecznej, po nowemu pojmowanej w nowej sytuacji. Wprost przeciwnie, te dążenia staną się prawdopodobnie bardziej radykalne, gdyż będą wynikiem najgłębszej w dziejach nowożytnych zmiany człowieka losu. Sprawiedliwość stanie się podstawową jego przesłanką. Zmieniającą nasz świat, w którym 1% ludności świata dysponuje 50% zasobów i jeszcze wyższym udziałem w sprawowaniu władzy. Adam Czartoryski, kiedy był najbliższym doradcą cara Aleksandra tłumaczył mu w 1803 r.: „Jeżeli chcemy działać na rzecz postępu, musimy sobie postawić cel, którego jeszcze nie osiągnęliśmy, ale jeśli chcemy działać na rzecz postępu stale, to musimy wysunąć cel, którego nie da się osiągnąć nigdy”²⁴. Sto pięćdziesiąt lat później, Karl Jaspers napisze: „Wola sprawiedliwości nigdy nie zostanie zaspokojona”²⁵. Jakże wiele zależy jednak od tego, w jakim stopniu będzie ona zaspokajana.

Można i trzeba dążyć do zasadniczej poprawy istniejącego stanu sprawiedliwości – i to nie tylko w skali państwa, nie tylko w UE, trzeba się przygotować na zmiany w skali światosystemowej, w warunkach globalizacji²⁶ – i więcej, konieczna jest jak najszersza

²⁴ A. Czartoryski, *Rozważania o dyplomacji*, przeł. J.M. Kłoczowski, Kraków 2011.

²⁵ K. Jaspers, *O źródle i celu historii* [1951], przeł. J. Marzęcki, Kęty 2006, s. 163.

²⁶ Rozważania nad związkiem między postulatami sprawiedliwości społecznej i postulatami w zakresie ochrony środowiska skłaniają mnie do ponownego rozważenia opinii w sprawie światowej redystrybucji korzyści wynikających z terytorialnie nierównomiernego występowania zasobów mineralnych. Zamiast ewentualnego opodatkowania państw eksploatujących ropę naftową i gaz ziemny należałoby może projektować odwrócenie tego postulatów w ten sposób, żeby zapewnić tym państwom częściową i przejściową rekompensatę za zaprzestanie spalania i eksportowania tych kopalin w celu spalania, ułatwiając rozbudowę przemysłu chemicznego ich przetwarzania, przy zmniejszonym wydobyciu. Ten

mobilizacja obywatelska na rzecz współtworzenia tych zmian. Chyba że rozpowszechnione oczekiwania w zakresie sprawiedliwości społecznej zostaną przez decydentów potraktowane tak, jak obecnie traktują oni groźbę zmiany klimatycznej. Wiadomo, jak zapobiec katastrofie, ale czy istnieją już siły, które zamierzają tego dokonać? A może istnieje jakaś nie rozpoznana i nieprzekraczalna granica absolutna zbiorowego działania na rzecz sprawiedliwości? A jeśli istnieje, to czy ulega zmianie i pod wpływem czego?

Ciekaw jestem, co by o tym wszystkim powiedzieli dzisiaj ludzie, którzy w połowie XIX w. ukuli termin „sprawiedliwość społeczna” (*giustizia sociale*) i przy jego użyciu układali projekt konstytucji włoskiej – już o nich przed laty pisałem – owi jezuici na Półwyspie Apenińskim²⁷.

BIBLIOGRAFIA

- Alemann U. von, Hrsg., *Ein soziales Europa ist möglich. Grundlagen und Handlungsoptionen*, Springer VS, Wiesbaden 2015.
- Balcerowicz L., Boniecki A., Kaczurba J., Kowalik T., Orłowski W., Rakowski M.F., Rapaczyńska W., Stemplowski R., Winiecki J., *Sprawiedliwość społeczna a porządek światowy*, Wykłady Publiczne w Polskim Instytucie Spraw Międzynarodowych, PISM, Warszawa 2004.
- Barak A., *Human Dignity. The Constitutional Value and Constitutional Right*, Cambridge University Press 2015.
- Brown E., *Plato's Ethics and Politics in The Republic*, "The Stanford Encyclopedia of Philosophy" (Winter 2011 Edition), Edward N. Zalta (ed.), URL = <http://plato.stanford.edu/archives/win2011/entries/plato-ethics-politics/> (dostęp: 31.07.2015).
- Cohen G.A. (rec.), *Karl Marx by Allen W. Wood*, London, Routledge and Kegan Paul, 1981, "Mind", New Series, Vol. 92, No. 367 (1983), s. 440-445.
- Czartoryski A., *Rozważania o dyplomacji*, przeł. J.M. Kłoczowski, Wydawnictwo Literackie, Kraków 2011.
- Dworkin R., *Justice for Hedgehogs*, The Belknap Press for Harvard University Press, London 2011.

problem dotyczy też Polski (wegiel). Zob. R. Stemplowski, *O prowadzeniu i analizie polityki państwa*, dz. cyt., s. 174-176.

²⁷ R. Stemplowski, *O prowadzeniu i analizowaniu polityki państwa*, dz. cyt., s. 163.

- EUROSTAT, *Dane statystyczne dotyczące rozkładu dochodów*, http://ec.europa.eu/eurostat/statistics-explained/index.php/Income_distribution_statistics/pl (dostęp: 31.07.2015).
- Geras N., *The Controversy About Marx and Justice*, „New Left Review”, 1/150, 1985, s. 46-85.
- Globale Gerechtigkeit. Schlüsseltexte zur Debatte zwischen Partikularismus und Kosmopolitismus*, red. Ch. Broszies, H. Hahn, Suhrkamp Verlag, Berlin 2010.
- Główny Urząd Statystyczny, *Sytuacja makroekonomiczna w Polsce w 2013 roku*, http://oz.sytu.makroek_w_pl_w_2013_na_tle_proce_w_gospo_swiat.pdf (dostęp: 31.07.2015).
- Hahn H., *Globale Gerechtigkeit. Eine philosophische Einführung*, Campus Verlag, Frankfurt 2009.
- Hamlin A., Stemplowska Z., *Theory, Ideal Theory and Theory of Ideals*, „Political Studies Review”, vol. 10, 2012 s. 48-62.
- IMF, *Growth's Secret Weapon: The Poor and the Middle Class*, <http://blog-imfdirect.imf.org/2015/06/15/growths-secret-weapon-the-poor-and-the-middle-class> (dostęp: 31.07.2015).
- Jan Paweł II, *Laborem excercens*, 1981, http://w2.vatican.va/content/john-paul-ii/pl/encyclicals/documents/hf_jp-ii_enc_14091981_laborem-exercens.html (dostęp: 31.07.2015).
- Jaspers K., *O źródle i celu historii*, przeł. J. Marzęcki, Wydawnictwo Marek Derewicki, Kęty 2006.
- Kamtekar R., *Social Justice and Happiness in the Republic: Plato's Two Principles*, „History of Political Thought”, nr 2 (2001), s. 189-220.
- Karp J., *Sprawiedliwość społeczna. Szkice ze współczesnej teorii konstytucjonalizmu i praktyki polskiego prawa ustrojowego*, Księgarnia Akademicka, Kraków 2004.
- Lewandowski J., *Sprawiedliwość – problem ustroju czy polityki?*, w: *Efektywność a sprawiedliwość*, red. J. Wilkin, Wydawnictwo Key Text, Warszawa 1997.
- Martin J., *Just Be Grateful*, „London Review of Books”, Vol. 37, No. 8, 23 April 2015, s. 19-20.
- Neyer J., *The Justification of Europe. A Political Theory of Supranational Integration*, Oxford University Press, Oxford 2012.
- Nozick R., *Anarchy, State, and Utopia*, Basic Books, New York 1974.
- Pettit P., *Justice: Social and Political*, w: *Oxford Studies in Political Philosophy*, t. 1, red. D. Sobel, P. Vallentyne, S. Wall, Oxford University Press, Oxford 2015.
- Piketty Th., *Le capital au XXIe siècle*, Editions du Seuil, Paris 2013.
- Platon, *Państwo*, przełożył, wstępem i komentarzami opatrzył Władysław Witwicki, Wydawnictwo Antyk – Marek Derewicki, Kęty 2003.

- Polityka społeczna*, red. G. Firlit-Fesnak, M. Szyłko-Skoczny, PWN, Warszawa 2014.
- Rawls J., *Justice as Fairness. A Restatement*, edited by E. Kelly, The Belknap Press of Harvard University Press, Cambridge MASS. 2001.
- Renaut A., *Un monde juste est-il possible? Contribution à une théorie de la justice globale*, Editions Stock, Paris 2012.
- Sen A., *The Idea of Justice*, Allen Lane, London 2009.
- Soniewicka M., *Granice sprawiedliwości, sprawiedliwość ponad granicami*, Wolters Kluwer Polska, Warszawa 2010.
- Stemplowska Z., Swift A., *Rawls on Ideal and Nonideal Theory*, w: *A Companion to Rawls*, red. J. Mandle, D. Reidy, Wiley Blackwell, Oxford 2014.
- Stemplowska Z., *What's Ideal About Ideal Theory? "Social Theory and Practice" nr 34 (2008), s. 319-40. Przedruk w: Theories of Justice*, red. D. Campbell, A. Mancilla, Ashgate, 2012.
- Stemplowski R., *Elementy politycznej filozofii integracji państw europejskich w XX-XXI w., Streszczenie wykładów, teksty źródłowe i bibliografia*, Wydanie II poprawione, Centrum Studiów Niemieckich i Europejskich im. Willy'ego Brandta Uniwersytetu Wrocławskiego, Oficyna Wydawnicza ATUT – Wrocławskie Wydawnictwo Oświatowe, Wrocław 2012.
- Stemplowski R., *O kryterium etycznym w racji stanu*, w: *Kryterium etyczne w racji stanu*, red. A. Krzynówek-Arndt, Akademia Ignatianum, Wydawnictwo WAM, Kraków 2013.
- Stemplowski R., *O prowadzeniu i analizowaniu polityki państwa*, ATUT i Centrum Studiów Niemieckich i Europejskich Uniwersytetu Wrocławskiego, Wrocław 2013 (Rozdział 22. Sprawiedliwość społeczna).
- Stemplowski R., *O różnych definicjach kultury politycznej i o jednym projekcie jej badania*, w: *Kulturowe i społeczne wyzwania współczesności*, red. M. Banaś, T. Paleczny, K. Warمیńska, Uniwersytet Jagielloński, Kraków 2010.
- Stemplowski R., *Wprowadzenie do analizy polityki zagranicznej Rzeczypospolitej Polskiej*, Wydanie III zmienione, Wydawnictwo Naukowe Scholar, Warszawa 2015.
- Sulmicka M., *Ubóstwo we współczesnym świecie*, SGH, Warszawa 2001.
- Uchwała Sejmu Rzeczypospolitej Polskiej z dnia 30 lipca 1992 r., Regulamin Sejmu Rzeczypospolitej Polskiej, ze zm.*, M.P. 2015 poz. 31.
- Zasada równości i zasada niedyskryminacji*, red. B. Kłós, J. Szymańczak, Studia BAS nr 2(26)2011, Wydawnictwo Sejmowe, Warszawa 2011.

S u m m a r y

SOCIAL JUSTICE IN POLISH POLITICS

The article offers a conceptualisation of the research problem: what is the function of the concept of social justice in Polish politics. It identifies the common denominator of the constitutional "principles of social justice", and it presents proposals for lawmakers that would advance the cause of social justice in the Polish context.